

ІДЕНТИФІКАЦІЯ РОЛІ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВИРОБНИЦТВІ АГРОПРОДОВОЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ РЕГІОНУ ПОЛІССЯ

Т.Ю. Приймачук¹, Т.А. Штанько²

¹кандидат економічних наук

Інститут сільського господарства Полісся НААН

Київське шосе, 131, м. Житомир, 10007, Україна

e-mail: isgp.ek@gmail.com

Надійшла 03.04.2019

Мета. Визначити роль малого підприємництва у виробництві агропродовольчої продукції регіону Полісся на прикладі особистих селянських і фермерських господарств (Волинська, Житомирська, Рівненська та Чернігівська області). **Методи.** Економіко-статистичний, аналізу і синтезу, монографічний, індукції та дедукції, графічний і порівняння. **Результати.** Висвітлено роль фермерських та ОСГ у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції, у динаміці проаналізовано виробництво окремих видів агропродовольчої продукції регіону за різними категоріями господарств, досліджено потенціал та економічні аспекти їх діяльності. Визначено ряд чинників, які стримують подальший розвиток фермерських і особистих селянських господарств та запропоновано заходи, яких слід вжити для створення сприятливих умов ефективного функціонування підприємницьких структур в аграрному секторі, підвищення рівня конкурентоспроможності продукції, забезпечення соціальної стабільності та рівноваги на ринку. **Висновки.** Кооперування дрібних сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств та особистих селянських господарств, сприятиме їх трансформуванню в товарні господарства та отриманню додаткових доходів від участі в інтеграції, посилить їх конкурентоспроможність. А також протистоятиме спекулятивному посередництву, дасть можливість здійснювати контроль якості та сертифікації продукції, спільно реалізовувати продукцію, залучати інноваційні технології тощо.

Ключові слова: мале підприємництво, сільськогосподарська продукція, фермерські господарства, ОСГ, кооперативи.

DOI: <https://doi.org/20.31073/agrovisnyk201906-10>

Малий та середній бізнес нині є невід'ємною складовою частиною глобального підприємництва і водночас одним із

найвпливовіших секторів економіки більшості розвинених країн світу, перспективним напрямом розвитку кожної країни, зокрема

України. Тому державна регіональна політика на місцевому рівні у сфері підприємництва має бути спрямована на створення умов для підвищення його конкурентоспроможності та динамічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічних аспектів розвитку фермерських господарств та особистих селянських господарств присвячено ряд робіт [1–8]. Проте в умовах сьогодення значення та функції господарств змінюються. На підставі нового кількісного та якісного значення особистих селянських господарств і фермерських господарств нині особливої актуальності набуває питання вдосконалення організаційно-економічного механізму функціонування та перспектив їх розвитку, а також визначення їх місця в майбутній моделі аграрної економіки.

Мета досліджень — визначити роль малого підприємництва у виробництві агропромислової продукції регіону Полісся на прикладі особистих селянських і фермерських господарств (Волинська, Житомирська, Рівненська та Чернігівська області).

Методи досліджень. Для вирішення поставлених завдань застосовували такі методи досліджень: економіко-статистичний — для визначення сучасного стану малого підприємництва на Поліссі, ефективності його діяльності; монографічний — для вивчення позитивного досвіду з цього питання; аналізу і синтезу — для визначення проблем функціонування ФГ, ОСГ та окреслення шляхів їх подолання. За допомогою методів індукції та дедукції отримано науково обґрунтовані результати та сформульовано загальні висновки.

Результати досліджень. Загалом під дією ринкових чинників склалася така структура сільськогосподарського виробництва, в якій корпоративні, приватно-фермерські, державні та господарства населення мають свої ніші. Сільськогосподарські підприємства регіону виробляють, як правило, найбільш комерційно привабливі та експортоорієнтовані види продукції (зерно, ріпак, буряки цукрові, м'ясо птиці тощо), а господарства населення більшою мірою орієнтовані на продовольче самозабезпечення та наповнення внутрішнього продовольчого ринку.

У світовій практиці фермерство є одним із напрямів відродження підприємницької діяльності сільських товаровиробників [9]. Саме невеликі господарства переважно створюють нові робочі місця, дбають про соціальний розвиток сільських територій.

Аналіз чисельності фермерських господарств свідчить про те, що вони на ринку в регіоні займають значну нішу (61% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств). У 2017 р. в регіоні функціонувало 2208 фермерських господарств, які здійснювали свою діяльність на 298,9 тис. га сільськогосподарських угідь (з них 281,8 тис. га ріллі) (табл. 1). На 1 фермерське господарство в середньому припадало близько 135,4 га сільськогосподарських угідь, зокрема 127,6 га ріллі. Слід відзначити, що площі сільськогосподарських угідь збільшувалися пропорційно зміні кількості господарств, тому площі угідь і ріллі, що припадали на 1 господарство, залишалися майже без змін [10].

Однак із року в рік частка виробленої ними сільськогосподарської продукції в загальному обсязі зростала. Якщо у 2011 р. вони забезпечували 3,4% обсягу сільськогосподарського виробництва, 2015 р. — 4,3, то у 2017 р. — 5,6% (6,6% валового виробництва продукції рослинництва і 3,0% валового виробництва продукції тваринництва).

Фермерські господарства регіону спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, що пов'язано з нестачею у фермерів оборотних коштів, відсутністю необхідних приміщень, а головне — високим рівнем собівартості тваринницької продукції. Така ситуація спричинила стабільне зменшення поголів'я великої рогатої худоби та свиней (табл. 2).

Більшість фермерських господарств регіону займалися вирощуванням зернових і зернобобових культур, буряків цукрових, а за останні роки збільшили виробництво соняшнику (рис. 1). У виробництві основних видів тваринницької продукції за останні 2 роки істотних змін не спостерігалось. М'яса всіх видів (у забійній вазі) вироблялося в межах 12 тис. т, молока — 45 тис. т, яєць — понад 6 млн шт.

У 2017 р. виробництво сільськогосподарської продукції було прибутковим (крім вирощування свиней на м'ясо у фермерських

1. Динаміка розвитку фермерських господарств регіону Полісся

Показник	Рік					2017 р. до 2011 р., %
	2011	2013	2015	2016	2017	
Кількість господарств, од.	1957	2023	1976	2155	2208	112,8
Площа с/г угідь, тис. га	218,0	229,2	247,2	270,2	298,9	137,1
у т.ч. ріллі	204,9	217,0	236,3	255,3	281,8	137,5
Припадає на 1 зареєстроване, га:						
площа угідь	111,4	113,3	125,1	125,4	135,4	121,5
ріллі	104,7	107,3	119,6	118,5	127,6	121,9
Вироблено валової продукції, млн грн:	927,7	1160,9	1340,0	1689,7	1939,6	209,1
рослинництва	704,7	914,2	1065,9	1380,3	1636,4	232,2
тваринництва	223,0	246,7	274,1	309,4	303,2	136,0
<i>Частка фермерських господарств у виробництві валової продукції</i>						
Валова продукція сільського господарства, млн грн:	3,4	3,8	4,3	5,1	5,6	–
рослинництва	4,0	4,5	5,1	6,0	6,6	–
тваринництва	2,3	2,4	2,7	3,1	3,0	–

господарствах) і у фермерських господарствах мало вищий рівень рентабельності, ніж у сільськогосподарських підприємствах (рис. 2).

За 2017 р. домогосподарства виробили продукції на суму 17,4 млрд грн. Упродовж 2011–2017 рр. спостерігається тенденція поступового скорочення їх частки в регіональному виробництві сільськогосподарської продукції (з 61,3% у 2011 р. до 50% у 2017 р.) (табл. 3). Господарства населення у 2017 р. утримували 402,3 тис. гол. великої рогатої худоби, 588,4 — свиней, 18020,3 тис. гол. птиці та виробили 134,6 тис. т м'яса (52,7 %), 1429,2 тис. т молока (73,6 %) та 1378,2 млн шт. яєць (76,8 %) [11].

Між категоріями господарств сформувалося досить чітке галузеве розмежування виробничої діяльності. Так, у виробництві зернових та зернобобових культур і буряків цукрових абсолютно переважають сільськогосподарські підприємства — 83,4 і 80,7%. Для цього є об'єктивні умови. Зазначені галузі найбільш механізовані і потребують певної масштабності, займатися ними на відносно невеликих присадибних і тим більше на крихітних садово-городніх ділянках немає сенсу. Проведеними дослідженнями встановлено, що середня площа ділянок у господарствах населення Полісся становила 1,3 га, притому, що в Житомирській обл. переважна частина господарств мала земельні ділянки до 1 га

2. Поголів'я худоби та птиці у фермерських господарствах регіону Полісся

Види тварин	Рік					2017 р. до 2016 р., %
	2011	2013	2015	2016	2017	
<i>Поголів'я худоби та птиці, тис. гол.:</i>						
великої рогатої худоби	31,1	31,6	29,3	28,3	25,1	88,7
свиней	45,9	43,1	50,1	62,9	45,9	73,0
птиці всіх видів	263,6	297,6	180,6	191,4	592,9	3,1 раза
<i>На 100 га сільськогосподарських угідь припадає голів:</i>						
великої рогатої худоби	14,3	13,8	11,9	10,5	8,4	80,0
свиней	21,1	18,8	20,3	23,2	15,4	66,4
птиці всіх видів	120,9	129,8	73,1	70,8	198,4	2,8 раза

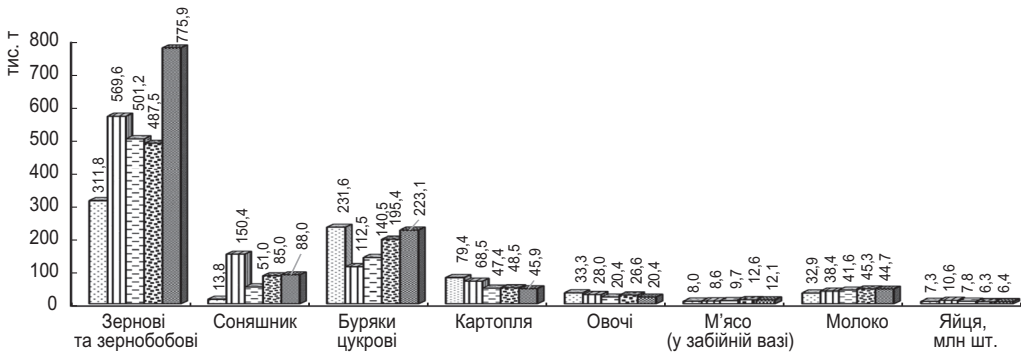

Рис. 1. Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах регіону Полісся, тис. т: □ — 2011; ▨ — 2013; ▩ — 2015; ▪ — 2016; ▫ — 2017

Розраховано за даними Державної служби статистики України.

(0,92 га), у Волинській — майже вдвічі більше (1,79 га) (табл. 4). Тому господарства населення зосередили свою діяльність на вирощуванні картоплі, овочів та плодово-ягідної продукції. Їх частка в загальному виробництві становила близько 95%.

З метою зменшення використання робочої сили господарства населення поступово збільшували кількість сільськогосподарської техніки та пристроїв, проте нестача робочих рук у селянській сім'ї змушувала все-таки залучати найманих працівників.

Попри важливу роль господарств населення у виробництві валової сільськогосподарської продукції і значну частку самозайнятих у них ринкової інфраструктури для них практично немає.

Для подальшого розвитку господарств населення потрібно вжити необхідних заходів: на законодавчому рівні визначити гарантії соціального та пенсійного забезпечення працюючих у господарствах населення; розвивати кооперацію та інтеграцію цих господарств; удосконалити механізм функціонування елементів ринкової інфраструктури (бірж, ярмарків, аукціонів тощо); удосконалити технічне і технологічне забезпечення особистих господарств населення шляхом розробки і виробництва малогабаритної техніки з метою скорочення витрат ручної праці; розвивати консультаційне забезпечення з питань функціонування цих господарств (передових технологій, маркетингу, менеджменту).

У сучасних умовах функціонування аграрного сектору України фермерські

господарства також мають значну кількість проблем, які стримують їх подальший розвиток. Основними серед них є: малоземелля в деяких регіонах; виділення недостатніх розмірів земельних наділів для ведення ефективного господарювання; слабка державна фінансово-кредитна підтримка фермерства; суб'єктивізм та подекуди негативне ставлення до фермерів представників виконавчої влади на місцях; нерегульованість ринку збуту продукції аграрного сектору; невідповідність у цінах на рослинницьку і тваринницьку продукції на користь першої; відсутність необхідної величини стартового капіталу для створення фермерського господарства; слабка матеріально-технічна база фермерських господарств; брак коштів

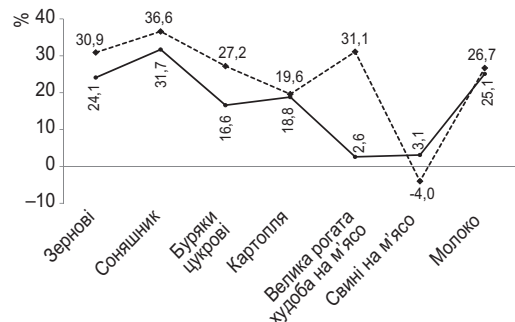

Рис. 2. Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах у 2017 р., %: - - - фермерські господарства; — сільськогосподарські підприємства

3. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства регіону Полісся, %

Продукція	Рік					2017 р. до 2011 р. (+, -)
	2011	2013	2015	2016	2017	
Продукція сільського господарства	61,3	56,4	53,6	50,3	50,0	-11,3
Продукція рослинництва, усього у т.ч.:	54,6	48,6	46,0	42,4	42,9	-11,7
зернові культури	24,4	15,8	17,9	16,1	16,6	-7,8
буряки цукрові	16,3	16,8	12,1	10,4	9,3	-7,0
картопля	95,8	95,9	96,3	96,0	96,5	0,7
овочі	94,9	95,4	95,8	94,8	95,3	0,4
плоди та ягоди	97,3	96,4	96,6	95,7	94,4	-2,9
Продукція тваринництва, усього у т.ч.:	73,6	71,7	77,8	76,9	77,0	3,4
м'ясо (у забійній масі)	62,4	53,9	52,6	50,9	52,7	-9,7
молоко	80,6	78,2	77,1	75,4	73,6	-7,0
яйця	79,2	80,3	79,2	77,0	76,8	-2,4

для поновлення основних фондів, закупівлі поголів'я худоби, насіння, мінеральних добрив, засобів догляду за рослинами, необхідної техніки для механізації виробничого процесу та ін.; несвоєчасні розрахунки заготівельних організацій; недосконалість механізму довгострокового кредитування та оподаткування фермерських господарств тощо. Проте аналіз діяльності фермерських господарств переконує в тому, що вони можуть бути фундаментом подальшого розвитку сільського господарства країни.

В умовах сьогодення на сільських територіях актуальним є розв'язання проблем

налагодження спільної діяльності дрібних сільськогосподарських товаровиробників, господарств населення з метою просування виробленої ними продукції до кінцевих споживачів з мінімальною участю посередників. Розв'язання цієї проблеми вбачається в подальшому активному розвитку кооперації, в якій зацікавлені переважно фермерські та особисті селянські господарства.

Організація виробничих і обслуговуючих кооперативів стане одним із важливих напрямів самозахисту сільських товаровиробників та виходу агропромислового комплексу з кризової ситуації. Розвиток кооперації

4. Основні загальні характеристики господарств населення регіону Полісся

Показник	Рік					2017 р. до 2011 р. (+, -)
	2011	2013	2015	2016	2017	
Середній розмір площі землі домогосподарства, га	1,33	1,33	1,33	1,29	1,30	-0,03
Питома маса земельних часток-паїв та орендованих ділянок у загальній площі землі, %	36,2	34,8	33,4	35,6	34,6	-1,6
Частка домогосподарств, що утримують будь-який вид с.-г. тварин (%), у т.ч.:	80,4	79,4	74,3	75,1	55,8	-24,6
велику рогату худобу	54,9	51,6	48,0	43,0	44,6	-10,3
корів	53,8	50,2	47,2	41,7	43,4	-10,4
свиней	66,2	64,2	63,6	60,3	60,3	-5,9
птицю	96,1	96,0	95,8	95,4	96,0	-0,1
Домогосподарства, що:						
мають техніку, %	26,4	34,6	34,8	32,5	38,4	12,0
залучають найманих працівників, %	24,0	19,2	18,4	20,3	26,0	2,0

передбачатиме планомірне співробітництво сільськогосподарських товаровиробників, що спеціалізуються на виробництві певних

видів продукції, з метою найефективнішого використання природних, виробничих, трудових і фінансових ресурсів.

Висновки

Якість життя та добробут сільського населення безпосередньо залежать від моделі управління сільським розвитком, яка має враховувати потужний природний і людський потенціали, наявні соціально-економічні та екологічні проблеми. Світовий досвід свідчить про те, що сільськогосподарська обслуговуюча кооперація є ефективним інструментом економічного зростання сільських територій. Кооперування дрібних сільськогосподарських товаровиробників, зокрема

фермерських господарств та особистих селянських господарств, сприятиме їх трансформуванню в товарні господарства та посиленню їх конкурентоспроможності, отриманню додаткових прибутків від участі в інтеграції, протистоянню спекулятивному посередництву. Завдяки участі в кооперації селяни та фермери матимуть змогу здійснювати контроль якості та сертифікації виробленої продукції, спільно реалізовувати продукцію, залучати інноваційні технології тощо.

Приймачук Т.Ю., Штанько Т.А.

Інститут сільського господарства Полісся НААН, Київське шосе, 131, г. Житомир, 10007, Україна; e-mail: isgp.ek@gmail.com

Ідентифікація ролі малого підприємництва в производстві агропродовольчої продукції регіону Полісся

Цель. Определить роль малого предпринимательства в производстве агропродовольственной продукции региона Полесья на примере личных крестьянских и фермерских хозяйств (Волинская, Житомирская, Ровенская и Черниговская области). **Методы.** Экономико-статистический, анализа и синтеза, монографический, индукции и дедукции, графический и сравнения. **Результаты.** Освещена роль фермерских и ЛКХ в производстве основных видов сельскохозяйственной продукции, в динамике проанализировано производство отдельных видов агропродовольственной продукции региона по различным категориям хозяйств, исследованы потенциал и экономические аспекты их деятельности. Определены факторы, сдерживающие дальнейшее развитие фермерских и личных крестьянских хозяйств, и предложены меры, которые следует принять для создания благоприятных условий эффективного функционирования предпринимательских структур в аграрном секторе, повышения уровня конкурентоспособности продукции, обеспечения социальной стабильности и равновесия на рынке. **Выводы.** Кооперирование мелких сельскохозяйственных товаропроизводителей, в том числе фермерских хозяйств и личных крестьянских хозяйств, будет способствовать их трансформированию

в товарные хозяйства и получению дополнительных доходов от участия в интеграции, усилит их конкурентоспособность. Также будет противостоять спекулятивному посредничеству, даст возможность осуществлять контроль качества и сертификации продукции, совместно реализовывать продукцию, привлекать инновационные технологии и т.д.

Ключевые слова: малое предпринимательство, сельскохозяйственная продукция, фермерские хозяйства, личные крестьянские хозяйства, кооперативы.

DOI: <https://doi.org/20.31073/agrovisnyk201906-10>

Prymachuk T., Shtanko T.

Institute of agriculture of Polissia of NAAS, Kyivske Shose, 131, Zhytomyr, 10007, Ukraine; e-mail: isgp.ek@gmail.com

Identification of role of small business in production of agricultural products of Polissia

The purpose. To determine role of small business in production of agricultural products of Polissia on an instance of personal farms (Volynsk, Zhytomyr, Rivne and Chernihiv oblasts). **Methods.** Economic-statistical, analysis and synthesis, monographic, inductions and deductions, graphical and comparisons. **Results.** Role of farmer and individual facilities in production of principal products of agricultural produce is shown. In dynamics they analyze production of separate sorts of agricultural products of the region on various classes of facilities. Potential and economic aspects of their activity are probed. Factors constraining the further development of farmer and personal peasant farms are specified, and measures which should be accepted

for building favorable conditions of effective operation of enterprise frameworks in agrarian sector, heightening level of competitive strength of products, provision of social stability and equilibrium in the market are offered. **Conclusions.** Cooperation of small agricultural commodity producers, including farms and personal peasant farms, will promote their transformation in commodity farms and to deriving additional incomes of participation in

integration, will reinforce their competitive strength. It also will resist to speculative intermediary, will realize quality control and certifications of products, joint realization of products, attraction of innovative techniques, etc.

Key words: small business, agricultural products, farms, personal peasant farms, cooperative societies.

DOI: <https://doi.org/20.31073/agrovisnyk201906-10>

Бібліографія

1. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення). *Економіка АПК*. 2009. № 12. С. 3–13.
2. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А., Оліщук П.О. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін. *Економіка України*. 2017. № 3 (664). С. 59–67.
3. Кропивко М.М. Економіка розвитку селянських господарств України: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 328 с.
4. Шульга О.А. Роль особистих селянських господарств у розвитку аграрної економіки України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2015. Вип. 27. С. 97–103.
5. Соколова А.О., Голій Н.П., Гонта Н.А. Оцінка сучасного стану та перспективи розвитку сільських домогосподарств Волині. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 4. С. 55–60.
6. Полятикіна Л.І., Кадацька А.М. Стан та перспективи розвитку фермерських господарств в Україні. *Інноваційна економіка*. 2016. № 1, 2 (61). С. 43–47.
7. Саламін О.С. Актуальні проблеми становлення фермерських господарств. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2017. Т 19, № 76. С. 91–95.
8. Bijman J., Muradian R., Schuurman J. Cooperatives, economic, democratization and rural development. Cheltenham, UK: Edward Elgar Pub. Ltd., 2016. 320 p.
9. Фрейдин М.З., Астапчик А.Л. Кооперация крестьянских (фермерских) хозяйств как фактор повышения эффективности их функционирования. *Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии*. 2016. № 3. С. 40–43.
10. Сільське господарство України 2017 рік: статистичний збірник; відповід. за випуск О.М. Прокопенко. Київ: Державна статистика служби України, 2017. 245 с.
11. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2017 році: статистичний бюлетень; відпов. за випуск О.М. Прокопенко. Київ: Державна статистика служби України, 2017. 82 с.